

SUUR-HALL, NATT

71. Rannarahvail on arenend aina kohutavaid fantaasiakujusid hirmsaist koletisist meres — sääl salapärases maailmas vete all, “kuhu elava jalg ei pääse ligi”. Nende meelekujutuste lähtekohtaks on algupäraselt üsna loomulikud olevused tegelikust elust: hiiglasuured valaskalad, koledad krokodillid, puristavad jõehobused ja kes kõik veest nähtavale tõusvad elukad panevad hirmust lõdisema lihtsa inimese ihu ja hinge. Reaalselt nähtut suurendetakse ja liialdetakse fantaasias veel alatasa ning märkamatu nagu iseendast jõutaksegi tõelise piirist üle, loomulikust üliloomulikuni, Scylla ja Charybdise vahele, mis on tõmbavaimaks dekoratsiooniks igasugu verdtarretavate fantaasialugude lavastamisel. Tüübilise näite, kuis reaalne sulab hoomamatult segi irreaalsega, pakuvad vanad saksa sõnaraamatud, kus germaanlaste massifantaasia loodud üliloomulikku nichus (ahd) ~ nikr (anord.) -olevust (= praeguses saksas Nix, daanis nök, rootsis näk, kust põlvneb eestigi näkk) tõlgitakse ladina keelde sõnadega *crocodilus*, *hippopotamus*! (Grimm, DM¹ 275—276.).

Kuid pisikeses Baltimeres pole ju ei valaskalu ega krokodille — pole siis ka tegelikku lähtekohta kummaliste koletiste kujuteluks. Ja kui ometi kõneldakse Baltikumiski näit. hiiglakalast, kes neelud oma kõhtu kaluri kõige paadiga, kõhus teind aga kalur paaditükkest tule ja praadind kala pekki, kuni see süljand ta hädaga välja (Bienemann, Livl. Sagenbuch 2, Nr. 2: Das Ungeheuer in der Ostsee < Rigaer Tageblatt 1896, Nr. 170). Vrdl. näit. ka Eisen, Näkiraamat² 9; ulgul ehk mereseljal olla ühes kohas üks niisugune elukas, kes küll kisendavat, aga keegi teda ei nägevat.) jne., — siis sellised lood on jõudnud siia võõrsilt kas suust suhu rännates või literaarset rada (vrdl. Joonast valaskala kõhus!) (Võrreldagu ka Jõulu Leht 1902 (J. Plooppuu 13-nes Rahva leht), lhk. 29—37: Suur meremadu (18 pildiga), kus esitatakse bona fide andmeid imelooma olemasolust!). Teiselt poolt ent Läänemeres eneseski leiduvad olevused on äratand rannaelanikkude huvi ja tähelepanu igapäevases elus, ning sellest huvist on võrsund meeliskelu ja mõtiskelu kaudu välja piltlikke võrdkujusid, hüperboliseeritud ülekandeid ja miks lõpuks mitte ka päris üliloomulikke imeloomi.

HÜLGED

Sõudjalalised — Pinnipedia — Robben

ladina keeli	<i>phoca vitulina</i> L.	<i>phoca foetida</i> Fabr. ~ <i>annellata</i> Nilss ~ <i>hispida</i>	<i>halichoerus gryphus</i> Fabr.(<i>morpha baltica</i>)
saksa keeli rootsi kirjakeeli ¹⁾ Läänemaal ²⁾	<i>gemeiner Seehund</i> <i>spräcklig s(j)äl</i>	Ringelrobbe ringlad s(j)äl wikar	<i>grauer Seehund</i> <i>grås(j)äl</i> <i>gr(u)å-shaol</i> <i>grå-käl</i> 'grauer Kerl'
Ruhnul (< L)		<i>nad(de)n</i> ~ <i>natŋ</i>	

soome keeli ¹⁾	kirjava hylje	norppa kiehkuraishylje	harmaa hylje halli < eesti k.? kraaseli < rootsik.
eesti keeli ³⁾	randal: randali	viiger: viigri viigar	hall : halli vesi-h., mere-h., suur-h.
	kirju	viir: viiru ⁴⁾	
	mustik : mustiku	tõmm : tõmmu	
	viir (?) ⁴⁾	nott, meren. , rannan.	
kirjakeeli ⁵⁾	randal	viiger	suur hall
	mustik		
loode rannikul ³⁾		vigar ~ viger mere-rott, ranna-rott	
Hiiumaal ³⁾ *** ⁶⁾	mustik	lahe-viiger, viir	
Muhumaal ³⁾	must hüljes	viiger (~tark hüljes)	hall (~ rumal hüljes)
Saaremaal ³⁾	pisike mustik	vigar ~ viger	
Sõrves (<L)	pisike mustik	vigar ~ viger	
Kihnul ³⁾ *** ⁷⁾ *** ⁸⁾	mustu	nat't : nat'id natt : nati ~ nadu	suur al'l
*** (<L)	kirju	nait't nott	ail'l suur hall, vanahall
	kirja: kirjavad	not'i ~ nat'i rasu	suured al'lid, al'li not't
Pärnus (<L)		halli noti silma-vesi (kihnulaste sõimamiseks)	
Alutaguses ³⁾	kuut: kuudi küüt : küüdi		
liivi keeli Salatsis			al'l' (SjWied, LWb)
Kuramaal	mušt' : mušt'id (Sn, Ir, KI)	nat': nat'id (Ir, KI)	sur-al': sur-al'l'õd (Ir, Sn, V, KI)
läti keeli	ronis	ronis	pelekais ronis
vene keeli	тюлень обыкновенный	тюлень настоящий	тюлень щетинистый

1) Mela-Kivirikko, Suomen luurankoiset — Vertebrata Fennica (1909).

2) Russwurm, Eibofolke II 24, § 230.

3) Wiedemann, EWb. Õigusega tähendab Wiedemann, et eritõugude terminoloogias ei olla just kindlad ja et sageli erinimed võivad tähendada ka sama liigi hüljete erivanadust.

4) Wiedemann näib pidavat viiru viiger-sõna erikujuks, ja sellisena viir oleks koos viigriga lain rootsist. Kuid väga võimalik ka, et siin on tegu omakeelse sõnaga viirulise hülge tõlgitsemiseks, ja sellisel korral viir kuuluks samasse rühma, kuhu kirju ja küütki (vrdl. küüdiline - viiruline).

5) E. Vebermann koguteoses "Eesti" lhk. 713. Säälsamas lhk. 173 J. Piiper tunneb Eestis ainult kaht sorti hülgeid: viiger (halich. gr.) ja viigerhüljes (phoca foet.), kuid sellisel klassifikatsioonil on isegi keeleliselt liiaks vähe alust.

6) Kaja Nr. 50, 21 II 1924: Hülgepüük Hiiumaal.

7) E. Kirjandus 1921, lhk. 423 (6) < A. Saareste.

8) Esmaspäev Nr. 16, 22 IV 1924: Paar sõna kihnulasest ja hülgest.

Millised mereelanikud on äratand siis tähelepanu ja huvi Baltikumi randlaste, eriti veel liivlaste seas ja leidnud luulekujulist käsitelu nende massiloomingus? — Need on enne kõike hülged. Juba eelpool (§ 68 ja 70) oli juttu, kuis hüljete häälitsemise ja inimesele vähekesse sarnaneva kuju tõttu neid peetakse põlvenevaiks Punamerre uppund vaarao sõjaväest ja kuis suhtutakse nende vastu sellepärast respektikamalt ega sööda nende lihagi mitte. Sinnapoole viitab ka Ditmari teade liivlasist (SjWied, LGr LXXVIII), et need mingil tingimusel ei taha müüa elavalt kinnipüütud hüljet. Edasi ei tohita nimetada hüljet õige nimega, vaid ainult eufemistlikult, samuti hülgepüük on kujunenud otsekui mingiks pühaks talituseks, kus kõneldakse eufemismega ja kus ei tohita isegi mõelda mitte näit. naisterahva (kui roojuse kehastaja!) pääle (Wied, LdE 448; E. Kirjandus XV (1921) 423; Ka ja 1924, Nr. 50.). Haruldaset suured või miskipärast muidu erakordsed hülged tiivustavad mõttelendu; neist saavad poolteed luulekujulised “hülgekuningad” (Russwurm, SaHWÖR 170, Nr. 183 ja Eibofolke II 398, § 232.) ja siit veel samm edasi — hülje on moondunud juba üliloomulikuks olevuseks, näit. näkiks jne. või vastupidi — näkid jt. esinevad taas hülgekujulisena (Russwurm, Eibofolke II 250, § 381, 2: Der Neck, eine Art kleiner Teufel in Gestalt von Seehunden mit scharfen Zähnen, zieht den Menschen bei den Beinen ins Wasser (< Kärldla).) — tõde ja luule ongi segamini, nagu märkisime seda varemini juba merelehmadeגי puhul (vt. § 66), käsitledes hülge nimetusi germaani keeltes.

Kuna hülge nime ei tohita võtta asjata suhu, siis väljendatakse teda meelsamini pooleufemistlikkude kirjeldavate nimetusiga, nagu näit. värvi järele hall või mustu, tõmm või kirju jne. (Wiedemann (EWb) tunneb pääle tabelis esitetute veel järgmisi hülgenimetusi, mis kannavad selgesti eufemistlikku ilmet: mere karune kala, mušu (saartel = mušsu praeguses kirjaviisis, vist moonutis mustu-sõnakujust), nürinik : nürmiku (loode rannikul), vrld. ka mererott ~ rannarott (loode rannikul) ja merekoer (< saksa Seehund). Kihnus öeldakse veel karvanina (E. Kirjandus 1921, lhk. 423, 6). Vrdl. soome nimetusi partahylje, kuplahylje (Lönnr.) vastavalt hüljete eriliikele (hülgeliikide erinimetusi vt. juuresolevast tabelist), kuid sellised “hallid” ja “mustud” on ju iseendast veelgi salapärasemad ja hõlbustavad üha enam loomuliku olevuse muutumist fantaasiakujuks, kelle nime ümber koondub motiive ka mujalt kuulnud lugudest, — ja nõnda valmibki omapärane mütoloogiline mõiste tihti üsna igapäevasest ja harilikust eost. Liivi ala pakub selleks kohe tegelikke näiteid.

Kuid enne siirdumist Liivisse esitagem lisaks veel tüübiline näide Eestist, kuis võõrsilt kuulnud Või loetud nimed (näit. käesoleval juhusel behemot) asetatakse sageli kummalisse atmosfääri ja kuis nende nimede kaudu otsitakse otsekui soodsat võimalust oma fantaasiakujude väljendamiseks.

PEEMUT — VIRMALISTE TEKITAJA

Põhja pool olevat Jumalast üks niisugune elajas nimega “peemut” loodud, kes paigast kuhugi ei saavat, vaid raba soos elavat. Ka ei tuntavdgi teda palju enam, sest ta olevat ära sammeldanud ja põesad kasvavad peal, — sellest siis tulevat, et elajad ise tema kätte söögiks

lähevad. Varesed, kes meie poolt põhja poole lendavad, lendavad pargi kaupa tema kurku, — muidu neid kurje ka palju olekski! Kui see elajas ennast liigutavat ehk kui ta turtsuvat, siis sündivat niisugune imelik valgus, mida meie “virmalisteks” nimetame. Ta teadvat ette ära, millal halbu ilmu olevat tulemas, — siis ta pöörlevat ja virmalised vehklevad. “Kui ta lahti peaseks,” ütlevad vanemad inimesed, “siis ta paneks inimesed kihisema kui vesi katlas tule peal.” Ta olevat niisugune, et kui ta musta söe peale puhkavat, siis lee lähevat kohe punaseks ja põlema. — H II 32, 642 (16) < Rápina.

72. Juba SjWied (LWb) noteerib Kuramaa liivis hülge nimetusena ilgaz: ilgõd (lvÜ), Salatsi liivis aga al’l. Tegelikult ütlevad ka Kuramaa idaliivlased (Lääne-Liivis hülgepüük pole üldse arenend) kirjav-hallide hüljete kohta sūr-al’: pl. sūr(d)-al’l’õd (lvI). Need on muist hülgeist suuremad, tigidamad ja ühtlasi rumalamad, sest nad teevad omale ainult ühe õhuaugu jähe (Kl). — Vastavad omadused on kantud hülgeilt üle ka inimesile, ja nii on saand otse stereotüüpseks suure, laisa, pahura, rumala ja paljusööva inimese hurjutelemme sūr-al’ nimega: magab nagu sūr-al’, va laiskpeni s.t. laiskvorst (L, V), va mere = mjer-al’ magab ahjupingil (L), magab ja nariseb nagu va suur mere al’ või mererand (L) (Siin on nähtavasti läind segi kaks samakõlalist sõna: sūr-al’ tähendab liivis nimelt ka suurt, nn. üheksandat lainet ehk valli (sellest liivigi sõna), millega seletub sūr-al’ ja mereranna rinnastamine.), sööb kurivaim niipalju nagu va sūr-al’ (Pr), uriseb nagu va sūr-al’ (Pr) jne. Lollakat, rumalat ehk nn. “prost” inimest hurjuteldud varem aina: ūja, (va) sūr-al’, ūja! (Kr, Pr, V); samuti öeldud kurja ja tigeada kohta (Kr). Ka laste pihta, kui nad uisapäisa jooksevad ja tormavad, öeldakse: ūja, sūr-ul! nüüd ajaleb kui sūr-ul! (V) (Siin al’-sõna on seginend rahvaetümoloogiliselt “hullu” liivikeelse vastega ul!), käib ajeldes kui sūr-al’ (Ir); Nittõl-talu pere-naine siunand alati oma vallatelevaid lapsi “oot, sa sūr-al’, oota!” (Pr). Jutustaja ema olnud plikana Jõkõ-talus (Pr) lapsi hoidmas, säälsamas eland kaks ilmatu suurt ropu suuga poissi, mõlemal Peeter nimeks; siis tüdrukud karjund alati, kui keegi neist tulnud: “vat’õ, kus sūr-el’ tuleb! ūja, va sūr-el’” (Kr) jne. Üldse seda sõna olnud vanasti alatasa kuulda (Kr, Pr, V), kuid nüüd ta näib unarusse jäämas (nagu hülgepüükki pääle Ilmasõda!). Läbi udu mäletetakse veel ainult, et meres selline elukas ikka olevat (V) või et sūr-al’ olnuvat mingi kolesuur mees (Kr, Pr), kellel kasvanuks nagu sammal pääl ja keda koledasti kardetud (Pr) (Küllap sellist seletust on mõjutand Liivigi rannikul tuttavad lood Suur-Tõllust (S. 228—231), kelle liivikeelne nimi Sūr-Tel’ sarnaneb osalt nimele sūr-el’.); sūr-al’ olevat see-sama, mis Undine loos (vt. § 63) esinev Veizavuot (Kr) või selle vend (Pr); sūr-al’ nimega hirmutat lapsi: vaat kui sūr-al’ tuleb! (Ir), ärge minge, lapsed, mereranda — al’ ~ sūr-al’ võtab ja viib teid ära merre (Kr, Pr). Ning lõppude lõpuks järjest ebamäärasemaks muutuv sūr-al’ on pääsnud ka liivi juturepertuaari juba täisi teise ilma olevusena. —

SUR-AL’ VIIB LAPSE MEREPÕHJA (S. 28 A)

Keegi mees läind hommikul vara-vara oma väikese pojaga vadale. Kedagi teist pole veel olnud. Nad pannud köied ja muu kraami paati, säälsamand randa üks hirmus suur mees ja küsind, kuhu nad lähevad. Mehel olnud paha meel ja ta vastand: “Mis see sinu asi on,

kuhu ma lähen, — näed ju isegi, et merele! “ Siis võõras haarand poisi sülle ja tahtnud viia ära merre. Mees hakand koledasti paluma, et kuhu võõras paneb selle poisi, jätku parem talle, tal olevat vaja hanekarjast — meres ju hanesid polevat. Võõras mees vastand: “Meres on mu elu ja mu mõisa. Mu nimi on Sūr-Al’ ja mu venna nimi on Veizavuot (~ Vezavuot) — me oleme merekuninga lapsi. Kuid nüüd ma veel jätan poisikese sulle, sest et sa niipalju võisid paluda, aga teine kord ära sa enam nii küsi, et mis see sinu asi on. Kaheksa aasta pärast ma tulen sellele poisile järele!”

Möödud kaheksa aastat. Mehele see asi pole tulnud õieti meeldegi. Sääl aga olnud Sūr-Al’ poisi järel ja öelnud, lasku isa poiss julgesti temaga, sääl ei tulevat millestki puudu. Ja siis nad kaugenend merele, kuni isa võind näha, — poiss olnud aina Sūr-Al’ pää pääl. Kahe nädala pärast poeg toond isale suure matilise kotitäie kulda ja kõrvi hobuse ning öelnud, tal olevat väga häa elu, midagi ei puuduvat, selliseid varastet lapsi olevat sääl lossis palju.

Ning isa olnud kogu oma elu rikas mees. Teine vend tahtnud saata oma poega kah sinna, kuid Sūr-Al’ pole võtnud, öelnud, see polevat tema jaoks sündind. — Pr 116 (Lugu algab nagu mõni tüübiline sissejuhatus muinasjutule, kuid mingit muinasjuttu ei järgne, vaid ainult harilik motiiv lapsi varastavast näkilt, mis kohandet sūr-al’ nimele.).

SUUR SÖÖDIK (S. 28 A)

Sūr-al’ olnud üks selline inimene — teab, kust ta tulnud, kust ta sugend, — ise ta öelnud, et ta tulnud suurest järvest, et ta olevat Sūr-al’ ja et sääl Sūr-al’õd elavat. Ta olnud ikka nagu vähe selline lollakas. Ja kui ta surnud ära, siis kümme meest teda kandnud. Ta eland siinsamas rannas, suures Pētōr-järves, olnud inimese moodi, tahtnud palju süüa, kasvult olnud suurem kui inimene, suure iseäraliku pika ninaga. Siinsed inimesed pidand teda paremini ülal, andnud talle enam süüa kui sääl järves, kus olnud ta kodu. Siis tema jäändki siia, pole läind enam sinna järve, käind ringi mööda randa, eland päriselt vist siin Pitrōg-külas. Ta öelnud, et kui ta läheb oma koju tagasi ja. võtab veel muid ühes, siis ta söövat inimesed öösel paljaks.

Muid sūr-al’le olnud kah, jah, olemas. — üks mees läind kord metsa. Siis olnud terve salk selliseid lapsi, selliseid “poolkasvanuid”, istund järve kaldal. Niipea kui mees läind ligemale, kohe need puha järve sisse. Eks need siis olnud sūr-al’ lapsi. — Pr 153 (Esiialgu jutustaja ei teadnud täpselt öelda, kus järves just oli tema kodu ja kus just külas ta elas pärastpoole. Alles järele mõteldes eidekene väitis, et. need olnud ikka Peeter-järv ja Pitrōg-küla. — Suursöödikust jutustavad ka lätlased — vt. DL I 168: Lielēdajs (‘Vielfrass’)).

Liivi sūr-al’ on ühendetav Eestigi saartel esineva hülgenimetusega suur-hall. Halli värvi mõiste esineb ka kõigi teiste Baltimere rahvaste hülgenimedes (vt. tabelit lhk. 192). Huvitav on siinjuures asjaolu, et sõna al’ ei esine liivis halli värvi tähenduses, vaid halli värvi väljendetakse lõunaeestiski tuttava sõnaga hahk = õ’gi (lvÜ) (Halli värvi väljendusi eestis

vt. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest 276—277. Hall-sönast üksikasjalikumalt vt. halltöve päätükis.). Mida tähendab just sõna al', seda liivlased õieti ei teagi, see ei tähendavat midagi (V), olevat ainult selline hurjutamissõna (Kr), see tähendavat midagi otsata ja lõputa suurt (Ir). Ometi mäletetakse, et hülge kõrvval olnud vanasti ka lehma nimeks al' (Ir) ja suurt halli hobustki kutsutud al' (V), mis juhib jällegi halli värvi tähendusele (SjWied (LWb) tõlgib küll Salatsi al' 'grün', kuid siin näib tegu seginemisega: rohelist värvi väljendab liivis "haljas" sõna vaste ol'az: pl. al'l'öd (lvÜ), millise tüvega tuleb vist ühendada Salatsigi al'). Häälikuliselt al'-sõnakuju ei vasta just hästi liivi arengule, kuid selliste poolteed sala-keele eufemistlikkude sõnade puhul ei saa arvestada sageli isegi häälikute ajalooa mitte, vaid need arenevad iserada. Kaunis tõenäoliktult liivlased on omandand selle sõna saarlasilt. Igatahes on aga nii keeleliselt kui ka kultuurajalooliselt tähtis konstateerida, et seisame siin spetsiaalselt liivlasile ja saarlasile ühise professionaalse merekeele termini ees, mis Liivis liiati on omandand mütoloogilisegi varjundi.

73. Liivi populaarseimaid lastehirmutisi on kahtlemata kõigis külades esinev nat': pl. nat'id (lvÜ), mõnikord ka not' (Sr, V) — not'i (Sr) ja juhuslikult isegi mat's (*Kl — n- ~ m-vahelduse puhul vrld. nārkaš ~ mārkaš 'ahv'). Selle nimega hoiatetakse igalpool lapsi randa minemast: ärge minge — nat' kisub või veab teid karvupidi sisse, vette või merre (lvÜ). Sagedaimini nat' elutseb meres (lvÜ) ja tuleb säält lapsi hirmutama või petma (Sr, Kr, Pr, V), ning lapsed kartnudki teda suplema minnes koledasti (L, Kr); just päris rannas ta ei olevat, kuid ärgu lapsed mingu sügavamale, — siis enam tema küüsisist ei pääsvat (Kr). Vanasti asi olnud päris hull: nat'id varastand alatasa mõne lapse ära, kui need läind omapääd suplema merre; et nat'-jema ei võtaks last ära või ei tuleks teda kiskuma ega hirmutama, selleks õpetet lapsi "heitma" kevadel esimest korda suplema minnes and ehk zied merre — kas säärepael, punast lõnga või midagi muud nat'-jema meelehääks; seda teind isegi täiskasvanud (Pr). — Viimases kirjelduses nat' ligineb osalt mereemale (§ 60), millepoole viitab juba "ema" nimigi, nat'-jema, kellele ohverdetakse, ja siit samm edasi, nat' identifitseeritakse mõnikord mereemaga täiesti: nad olevat üks ja seesama olevus (Kr).

Samuti kui meres nat' asub ka järves (L), jões (L, Pz, Ii), kaevus (Kr, Kl) ja mujal vetes (Sr, Kr) ning on igalpool lastele elukardetav. Veest nat' on siirdund mõnikord isegi metsa. (Sr, Kr, V), ja vastandiks mere- = mjer-nat'-ile (Kr, V) ta on saand kuival maal nimeks metsa- = mõtsa-nat' (Kr); ta tulevat veest välja põõsaisse kalda ligidal ja olnud sellepärast lastele hädaohtlik isegi kodust kaugemale metsa minnes (Kr).

Sellise hirmuäratava eluka välimust kirjeldetakse kah väga mõjuvalt: nat' on selline suur ja jäme, tal on suur pää nagu karul, suured maharipnevad kõrvad nagu suurel lontkõrvega koeral, inimese jalad, kuid käed nagu koerakäpad, silmi ja nina ei olevatki, võib-olla silmad on küll olemas, kuid näha pole neid vähemalt mitte (Kr). Mõnikord minnakse lõbusas ja poolteed tõgavas liialduses veel nii kaugemale, et väidetakse lastele, nat' olevat ilma pääta, ilma silmeta ja kõrveta — selline kole ja jäle elukatõmp otsekui pakk (Kr, vrld. L 141). Ka nähtavat teda lihtsalt musta huniku (Pr), kala (V) või hülge (Kr 225) näol; ta olevat otsekui hobune (V 185); tal olevat suur saba, millele ta laskvat istuda lapsi (Sn). Mõnikord nat' on

inimkujuline (Pr 91): selline suur hall, suured hambad nagu koeral (Pr); metsa-nat' põõsais olevat vana naine, silmad kinni, nii et neid pole näha, jalad karvased ja kõverasse käändud kui karul, selline triibuline ilma käisteta ülijakk ümber otsekui hobusetekk (Kr). Sellise mitmekujulise eluka hädaohtlikkuse illustreerimiseks jutustetakse liivigi lastele järgmist kõigis Läänemeremais tuttavat, germaani maailmast põlvnevat, lugu. —

LAPSED EI MAHU HOBUSE SELGA (S. 30)

(Vt. FFC 25, S. 58; Schroeder, Germanische Götter und Elben beim Estenvolke 5—6;

Wuttke D VA 3 49, § 54. — Vrđl. ka S. 119 (vt. kuradi päätükki).)

5 varianti: 1 L 62, 2 L 141 — 3 Kr 225' — 4 Pr 91 — 5 V [185].

- I Kalameeste lapsed läind ikka liiaks mereranda (3).
- II A Kord lapsed mängind rannal (5) ~ supelnud meres (4).
- B Däviń-talu (L) peremehe Jaani lapsed mängind otse jõekaldal (1).
- C Lapsed istund seina veeres pakul ja paistelnud päikese käes (2).
- III A Kaldal magand valge hobune (nat'), kes tulnud jõest välja (1).
- B Laste manu tulnud näkk (nat') — nagu ilus väike hobune (5) ~ selline pikk, hülge moodu (3) ~ inimesekujul (4).
- IV a See kutsund lapsi omale selga (1, 3, 4, 5)
b ja luband viia nad üle jõe (t) ~ mõisasse (4).
- V a Lapsed ronindki talle selga (1).
b Kuid lapsi olnud nii palju, et ta olnud liiaks lühikene (3).
c Siis ta venind aina pikemaks ja järjest pikemaks (3, 4). Kellele pole jäänd seljas ruumi, selle jaoks ta keerutand saba kõveraks ja öelnud, et laps istuks sinna (4).
- VI a Ühe lapse tarvis pole olnud ruumi (1, 2, 5)
b ja see laps öelnud, et tal tuleb istuda näkile (nat') näka pää pääle (1) ~ pää pääle (2).
- VII A Korruga kadund kõik ära — ei hobust, ei näkki (1): kui trehvab ütleva kummituse õige nime, siis kummitus kaob ära (1, 5).
- B Kohe tulnud pakul istuvate laste manu näkk (nat') ja viind ära selle pisikese, kes nimetand teda (2).
- C a Näkk (nat') kadund kõigi lastega ja uputand need merre (3, 4, 5).
b Ainult üks, kõige suurem laps, see hüband maha ja joosnud nuttes koju. Tõtatud küll kohe randa, kuid lapsed olnud juba uppund (4).
- VII a See juhtund justkui kuskil mujal, nagu Īra pool kandis (3).
b Sest ajast pääle hirmutavad ja hoiatavad siin meie naised lapsi, et need ei läheks randa — näkk viivat merre (3, 5), et just päris veeres ta ei olevat, kuid ärgu mindagu sügavamale (3).

Ei ole vähematki kahtlust: liivi nat' sarnaneb Eestis laialt tuntud näkile, ainult selle vahega, et eesti näkk on kaugelt enam arenend ja palju mitmekülgsem oma liivi kaaslasest (Eisen, Näkiraamat.). Liivis öeldaksegi, se nat' oluiks nagu säält Saaremaa poolt tulnud, ta olevat tingimata kuradist ja nimelt kuradi vahetet laps (Ir 23 = S. 106). Mõiste ununedes segatakse

ja vahetetakse teda praegu veel pahatihti ka muude veeolevustega — kalasavaliste mere-neitsitega (Kl 36 = S. 25) ja isegi mereemaga (Kr), millest oli juttu juba eelpool. Äsja esitet loo mõjul on tekkinud ka võrdlev kõnekään: venib nagu nat' (Ir, Pr).

Kuigi nat'-mõiste vastab sisuliselt näki omale, siis ometi need sõnad häälikuliselt pole hästi ühendetavad (Üldse peab möönma, et samuti hagu sūr-al' nõnda ei vasta ka nat' liivi keele häälikulisele arengule, vaid mõlemad sõnad tunduvad hilisemate lainena, sest muidu ootaks Kuramaa liivis pigem nii not' kui ka nat' kujude asemel järgneva i mõjutet "Umlaut"-nähtust, mis annaks nōt' ja nat' ning siis alles olnuks võimalik nat' < * näkki, nagu võidaks kah oletada läti hääldamise mõjul muutust k' > t' (vrld. Salatsi liivis lat' = sm lakki 'kübar'). — Lätis nat' näki ega lastehirmutisena ei esine, vaid säääl öeldakse harilikult bobul(i)s, bubulis.) ja sellepärast liivi sõna tuleb selgitada veel eraldi. — Meie leiamegi nat'-sõnale liivis mitmeid muid lisatähendusi. Eestkätt SjWied (LWb) tõlgib teda järgmiselt: Schnecke, Muschel, auch eine Art Seehunde; nat'kouš 'Schneckenhaus'; mier nat' 'Wasserjungfer' (küsimismärgiga). Ja tõesti, kogu lääneliivis nat' tähendab tigu (L, Pz, Ii) ja ühtlasi ka teo- või konnakarpi (L): jõgedes olevat nimelt suured mustad nat'id = konnakarbid, meres aga pisikesed valged nat'id = merekarbikesed (karbilised); üldisemalt küll nimetatakse neid karbikesi lääneliivis kas nat'-koda (L) või nat'-kouš s.t. kauss (Pz, Ii) ja tehakse vahet: nat'-kodad on suuremad, jõgedes (s.t. siis konnakarbid), kuna pisemad meres on hoopis kōvōd (L). Idaliivis sellevastu ei tunta mingisugust nat'-koda ega -kaussi, vaid säääl öeldakse vastavalt mitmeti: rannakaussid = rānda-kōšōd (Pr), kaanikojad = pizar-kodad (V), muššōld (Pr = saksa Muscheln) või samuti kui lääneliiviski kōvōd (Ir, Kr, Pr, V — vt. sellest sõnast alamal); läti keeli öeldakse vastavalt gliemiž-vāki = "teokaaned". Ometi nat' ~ not' on tuttav idaliiviski, kuid hoopis ühe hülge liigi nimena (Kr, Sn, Kl) niisama nagu ka eesti saartel natt ehk nōtt (vt. hülgenimetuste tabelist lhk. 192), kusjuures iseloomustuseks on veel tähtis pidada meeles, et lääneliivlased üldse hülgepüügiga ei tee suurt tegemist, vaid see ongi pääasjalikult just ainult idaliivlaste alaks.

Nii siis saame nat'-sõna tähenduste kokkuvõttes järgmise huvitava kombinatsiooni: 1) lvL tigu (teo- ja konnakarpi) + 2) lvI hülge > 3) lvÜ lastehirmutis, näkk. Kombinatsioon muutub veelgi huvitavamaks, kui tõmbame võrdluseks paar paralleelnäidet ka mujalt. — Liivile ja Eesti saartele ühise natt-nōtt-sõnaga hülge tähenduses tuleb rinnastada ka eesti nōtt puupaku tähenduses, mis ongi kantud piltlikult üle pakutaolisele hülgele (niisama nagu nime-tetakse ka näit. mehe suguelundit piltlikult notiks): rannanōtt, merenōtt 'die kleinste Art Seehunde' (Wied, EWb) (Teiseltpoolt Wiedemann omistab natile ka killu, pinnu, tikukese tähenduse (Splitter), mis viib tema ühendusse sõnaga natukene, murdeti natukene.). Edasi, hüljete muutumisest üliloomulikkeks olevusiks massiloomingus oli meil juttu juba eelpool suur-halli puhul (§ 72), — et ka aga teol on selleks teatud kalduvusi, näeme näit. veel vepsa keelest, kus ed'inō tähendab 1) tigu ja 2) kuradit, vrld. sama sõna soomeski etana = 1) tigu, 2) halb inimene, kelm (Vt. L. Kettuse artiklit vepsa mütoloogiast E. Kirj. 1925, lhk. 368.), ja küllap lõpuks eestiski substantiiv tigu (ka pori ja muda tähenduses!), verb teotama ja adjektiiv tige (s.t. teotaoline) kuuluvad ühte koos liivi vastega ti'g sõimusõna, halva inimese ja kuradi tähenduses (vt. ligemalt kuradi päätükis) (Vt. sel puhul veel Saareste

esitet tähenduslikke paralleele, Eesti Keel II (1923) 11—12. Lutsis tigo esineb ainult sõimu-sõnana, kuna teo tähendust ei teata; Räpinas lapsed panevad teo sõrmele ja loevad: “tsia tego, lamba mago, aja sarvõ’ vällä!” (P. Voolaine). — Kihnu saarel esinevad tigu: tiigud, siatigu ja mat’t: matid (viimane päevakoera tähenduses), kuna karbikesed rannal olevat kurõkarbid — arvatakse nimelt, et kured neid söövat (L.); just niisama esineb läti Kuramaa murdeis nage — naģis ‘1) ein Frosch (vrđl. e. “konna”-karp!), 2) ein böser Geist, der Nachts Reisende irre führt’ (Ulm), — teatav side läti naģ(i)s ja liivi nat’ vahel näib olevat (lt ġ > d’; vrđl. veel liiati liivi kuju mat’š!), küsimus seisab ainult selles, kuidas kumb kumbagi on mõjutand, mis on läti poolt senini veel selgitamata. Teiselt poolt ei saa jätta juhtimata tähelepanu ka järgmisele huvitavale sidemele: liivis, nagu eelpool noteeritud, tõlgitsetakse teo kõrval ka teo- ja konnakarbikesi sõnadega nat’ (lvL) ja kō’v (lvÜ < kahva?),— eestis taas konnakarbikujulised vähjapüügi riistad on natt (-a ~ -i) ehk nott ja kahv ehk kaha (-v lõpul vokaliseerund?) (Vrđl. lisaks eesti natt: nata ~ nati ‘Rotz’ (Wied, EWb) s.t. tatt, merenatt (ibid. Alutaguses merelima tähenduses) ja natane ‘schlüpfrig’ (ibid.) s.t. libe — läänesoomes (J. Mägiste teatel) naatta ‘Milchsimmel’, karpän naatta ‘gedörertes Fleisch’, natta ‘Schleim’ (Renvall); siitki pole semasioloogiliselt raske jõuda tuletiseni natt libeda ja ilase teo tähenduses. Vt. sel puhul ka Saareste, Leksikaalseist vahekordadest 107—108. Täiesti lahus kirjeldet natist tuleb hoida taimenimi natt (vrđl. naat), näit. Saaremaal mets-spinati tähenduses (Aegopodium podagrana — vt. Luce, Heilmittel der Ehsten, 92), mis põlveneb sakslasilt kuuldu sõnast Sarabonade.). Eks tundu siingi sisemine sugulus mõlemas sõnas? — Ja lõppude lõpuks näeme ka näkil teatud sidet konnakarbikete ja igasugu pisilatega: Soomes “näkiking” = näkinkenkä tähendab just karbilisi (= simpukan kuori, vrđl. rootsi snäcka, mussla, Lönnr.) (Krohn, SRU 102: näkinkenkä, näkinkota, näkkilö < rootsi näckel. Prof. Wiget’i teatel rootsi snäcka on laenatud keskkõrgesaksast ja tuletub ürggermaani sõnakujust *snagjan ‘ronija’.); eestis satub näkiga häälikuliselt ühte onomatopoeetiline nimetus puunäkk ‘Wandmotte, Totenuhr’ (vrđl. kivinäkk ‘Steinmetz’ < verbist näkkima), edasi soonäkk ‘eine Art Ameise’, näkk ‘auch Schnecke im Ohr’ (Wied, EWb; Saareste, Leksikaalseist vahekordadest 78). Tundub liiviski väga tõenäolik, et võõrsilt kuuldu näkk-sõna on suland natisse ja viimistelnud omalt poolt selle tähendusliku arengu veehirmutiseks, kes uputab lapsi. — Nõndaviisi siis kokkuvõttes seisame siin värvirikka semasioloogilise pildi ees, kus mitmesugused erivarjundilised mõjutused ja ühtesattumised on inspireerinud liivlaste keelelist loomingut väljendama tigu, teo- ja konnakarpi, hüljet kui ka näkki ühise omapärase nimega nat’.